

THE USE OF LATIN PROVERBS AND SENTENTIAE IN THE RIDDARASÖGUR

Hermann PALSSON

When we set out to investigate the materials that went into the making of the Icelandic sagas, we might find it useful to conduct our enquiry in the light of the literary experience of educated Icelanders in the thirteenth and fourteenth centuries. At this critical stage, we are not concerned with the historical aspect of the sagas for its own sake, though naturally enough we are bound to take any relevant description of actual events into consideration. Our immediate task is primarily to identify the literary models for characters, plot, incident, and theme which were used by individual saga authors. In the course of our investigation we find that certain scenes and situations in the *fornaldarsögur*, the *Íslendingasögur* and the *Riddarasögur* derive from native hero legends, while others owe their existence to Norwegian translations of French romances. It is an indication of the saga authors' eclecticism that some of them had no qualms about adopting and secularizing miracles and other stuff from hagiography.

It is not always fully appreciated that a good many of the saga authors were educated men whose training had led them to think sententiously ; their use of popular proverbs and other native words of wisdom is in itself not very surprising, but the fact that a considerable number of Latin derived proverbs and proverbial sayings are to be found in the *Íslendingasögur* and the *Riddarasögur* should serve as a warning against the widely held assumption that their authors were only marginally influenced by foreign literatures. Some of the proverbs involved are borrowed from the Vulgate, e.g. "Enginn skapar sig sjálfur", *Mágus saga* (1916, 176) : "Enginn maður skapar sig sjálfur", *Grettis saga* (1937, 137). The ultimate model for this nugget of wisdom is of course Psalm : xcix : "Scitote quoniam dominus ipse est deus ; ipse fecit nos et non ipsi nos", which is accurately rendered elsewhere in early Icelandic literature : "Vita skuluð þér það, að drottinn sjálfur er guð ; hann skapaði mig, en ég ekki sjálfur". *Íslendzk æventýri* (1882, 23). When the author of *Konráðs saga* (1949, 278) used the following argument in defence of someone under a sentence of death : "það muntu heyrt hafa segja fróða menn frá guðlegum málum, að hann vilji eigi dauða syndugs manns, heldur lífi hann og bæti fyrir sína misverka", he was following his Biblical model quite closely, i.e. Ezekiel, xxxiii, 11. Compare *Mariu saga egyptzku* (1877, 487) : "... guð hefir mælt, at hann vill eigi dauða syndugs manns, heldur að hann lífi og bæti

sig"; and *Theophilus* (1871, 419): "... sem vill eigi dauða syndugs manns, heldr at hann lifi til að leiðrétta sína misverka". (See also Ian Kirby, *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*, 1976, 109-110). Not surprisingly, we find that some of the more mundane proverbs come from the Wisdom Books in the Old Testament, as e.g. "Sér grefur gröf, þott grafi". *Samsons saga fagra* (1949, 379); cp. "... hans óvinir týndust og fellu í þá gröf, er þeir höfðu honum ætlað", *Fornmannasögur* II, 141; see also *Fms.* II, 141 and 222; *Íslendzk Hómílfubók*, 151). The model of course is "Qui fodit foveam incidet in eam", *Proverbs* xxvi, 27; *Ecclesiastes*, x, 8; *Ecclesiasticus*, xxvii, 26.

Other proverbs of learned origin found their way into the sagas either through *florilegia* or through vernacular versions of Latin works, including *Hugsvinnsmál* (the *Disticha Catonis*), *Rómverja saga* (Sallust's *Jugurtha* and *Catalina*, and Lucan's *Pharsalia*), *Alexanders saga* (the twelfth century epic *Alexandreis* of Galterus de Castellione), and *Pamphilus*. However, it would be a mistake to assume that the authors of the *Riddarasögur* necessarily borrowed their proverbs directly from such works of learning; in certain cases it seems fairly obvious that the *Íslendingasögur* served as an intermediate source. In this connexion, one may mention *Mírmanns saga*, which depended on *Laxdæla saga*. Probably the most obvious borrowing is in the description of *Brígíða*, which compares strikingly with the account of *Guðrún Osvífursdóttir* in *Laxdæla saga*:

Mírm

kunnusta hennar var með því
móti, að það þotti allt sem
barnavípur, er aðrar konur
gerðu, hjá því, sem hún
gerði. (ch. 1)

Laxd

Guðrún var kurteis kona
svo að í þann tíma þóttu
allt barnavípur, það er aðrar
konur höfðu í skarti hjá
henni. (ch. 32)

When a king decides to appoint his fosterson (*Mírmanns saga*) or grandson (*Laxdæla saga*) as his successor on the throne, the affinity between the two narratives needs no comment:

"... er allvel sé til fallinn at
setjas í mitt sæti eftir minn
dag... Gefa Mírmann fóstura mín-
um ríkið eftir minn dag... því að
ég veit öngvan jafnvel til
fallinn; ætta ég og ekki þann
son, er ég ynna betur að njóta".
(ch. 4)

"... Nú vil ég bjóða honum
konungdóm eftir minn
dag, því að Olafur er
betur til yfirmanns
fallinn en synir mínir".
(ch. 21)

The phrase "Brátt hefir þú nú á litit" (*Mírmanns saga*, 38) reminds us of "Skjótliðið gerir þú nú þetta mál" (*Laxdæla*, 129). However, there are

other similar expressions elsewhere in the sagas : "Bráðlitið gerir þú á þetta" (*Fóstbræðra saga*, 1943, 228) ; and "Bráðsét láta bragnar oft" (*Málisháttakvæði* 14). In *Laxdæla saga* Kjartan thinks it more important that "Hreína eigi hina mestu gersemi, heldur en boðsmenn hafi nú *augnagaman* af" ; after his death, Guðrún makes it clear that "...mér þykir mest vert, að Hreína mun eigi ganga hlæjandi að sauginni í kveld". In *Mírmanns saga* Queen Brígíða is no less cruel than Guðrún : "En það hlægir mig, að Katrín drottning í Frakklandi mun lítið *augnagaman* af þér eða þú af henni".

It seems quite possible that the sentence "Omæt látum vér ómaga orð", *Mágus saga* (1949, 255), cp. "Bárður kvað Ómæt ómaga orð", *Gísla saga* (1913, 7), and "Omæt eru afgangi orð", *Bolla þáttur* (1934, 242), may have alluded to the disapprobation of the *Hafratindar* boy in *Laxdæla saga* (1934, 160) : "Gef ekki gaum at sveini þessum, því at hann er ómerkur... Lítils er sveinn verður", where the author of *Laxdæla saga* was evidently following *Alexanders saga* (1925, 123) : "Er nokkuð því trúanda, er einn sveinn segir ? Omæt er sú sögn, er sá kveikir, er litils er verður, því að eftir manni eru mál metandi". The corresponding text in the *Alexandreis* (viii, 249-252) runs as follows :

Puerine querelis

Est adhibenda fides ? Minus est preciosus et absque
Pondere sermo gravis quem non gravis edidit auctor
Rumoresque facit levitas auctoris inanes.

The following list, alphabetically arranged, of Latin derived proverbs and *sententiæ* represents no more than a small fraction of the total number of such words of wisdom to be found in the *Riddarasögur*. However, I hope my contribution will serve to draw scholarly attention to a largely neglected aspect of the Icelandic sagas.

1. ARBORE DE DULCI DULCIA POMMA CADUNT

Pamphilus de amore, 350.

"Sætt epli falla af sætu tré". *Sigurðar saga þögla* (ch. 3). This rendering follows the Latin original even more closely than is done in the Norse translation of the poem : "Sætt epli fellur af sætu tré", where the subject is in the singular. A variant occurs in *Parcevals saga* (ch. 5) : "Gott kemur aldin af góðum við", which is reminiscent of a well known parable (Luke, vi, 43 ; Matthew, xii, 33 : "Eigi má gott tré gera illa ávöxtu og eigi illt tré góða ávöxtu, því að tréið kennist af ávextinum". *Vitae Patrum* (1877, 353).

2. HONESTAM MORTEM VITAE TURPI PRAEFERO

The sentence is (wrongly) attributed to Publilius Syrus in *Sentences de Publilius Syrus*. Traduction nouvelle par Jules Chenu (1835), p. 780. Cp. also Tacitus, *Agricola*, 33 : HONESTA MORS TURPI VITA POTIOR. Charles G. Smith, *Shakespeare's Proverb Lore* (1963), p. 36.

"Betra er að deyja dýrlega en lifa við skömm". *Flóvents saga*, ch. 25. - "Betra er að deyja en við dapra skömm lengi að lifa". *Dínus saga drambláða* (1960, 85). - "Betra er að deyja skjóttum dauða en lifa við skömm". *Gibbons saga* (1960, 93). - "Er betra að falla með heiður en lifa við skömm". *Jarlimanns saga* og *Hermanns* (1954, 201). - "Betra er að deyja með sæmd en lifa með skömm". *Orkneyinga saga* (1965, 25). - "Betra er að deyja virðulega en að lifa við skömm". *Flóamanna saga*, ch. 15. "Betra er að láta líf sitt með sæmd en... þola... vanvirðing". *Þórðar saga hreðu* (1959, 166).

When Brandur Jónsson (d. 1264) chose to render the sentence QUO ERGO NOBIS ADHUC VIVERE ? (I Maccabees, ii, 13) with the more heroic statement "Fagurt er að deyja með þryði en skömm að lifa við slikt" (*Gyðinga saga*, 1881, p. 8), he appears to have been influenced by the maxim under discussion. However, it should be noted that a similar sentiment is expressed elsewhere in *Gyðinga saga* (p. 14) : "... því að betra er að deyja í bardaga með hreysti en lifa með bleyði og vita skömm vorra manna og niðurbrot laganna", which is a rendering of I Maccabees, iii, 59 : QUONIAM MELIUS EST NOS MORI IN BELLO, QUAM VIDERE MALA GENTIS NOSTRAE ET SANCTORUM.

3. INVETERATA NOVUM FACIUNT PECCATA PUDOREM

W. 12737. 1.

"Forn synd gerir nýja skömm". *Bærings saga*, ch. 21.

4. MALUM NON VITATUR, NISI COGNITUM

Quoted by Ólafur Þórðarson (d. 1259) in his *Málskrúðsfræði*, chapter ten, where the following translation is given : "Eigi má illan löst varast, nema hann sé fyrri kenndur". A different version is given in

Jónsbok and the *Landslög* of King Mágnus Hákonarson (d. 1280) : "Má varla illt varast, nema viti". A slightly different form is given in the King's *Hirðskra* : "Eigi (v.l. varla) má illt varast, nema viti". In his remarkable *Jóns saga baptista* (1974, 881-2), Grímur Hólmsteinsson has the variant "Varla má illt varast, nema vitað sé". A shorter form is quoted in a letter from fifteenth century Norway (*Diplomatarium Norwegicum*, III, p. 641) : "Eigi má varast, nema viti", where both clauses have neither a subject nor an object ; this form occurs in Modern Icelandic. The fifteenth century translator of one of the tales in Robert Mannyng's *Handlyng synne* substitutes the adage "Varla má illt varast, nema viti" for the English proverb *He wyys ys, þat ware ys*. (The Icelandic text has recently been edited by Einar G. Pétursson, *Miðaldaa-vintýri þýdd úr ensku*, 1976, 56).

Jarlmanns saga og Hermanns is supposed to have been written in the fourteenth century ; it survives in two different versions. The older one (1963, p. 44) quotes the proverb "Eigi má einn varast, nema viti", where *einn* is ambiguous, as it can be either the subject of *má*, or the object of the verb *varast*. It has been suggested that *einn* in this context may be due to a miscopying of the noun *mein*, which would be an adequate rendering of *MALUM*. The younger version of the saga has the more common form of the proverb : "Má eigi illt varast, nema viti". (1954, 215). It is interesting to note that *MALUM* in the proverb is used for the purpose of reminding people of legal and moral, as well as grammatical errors. (See my article in *Gripla V*, 115-116).

5. NEMO SINE CRIMINE VIVIT

Disticha Catonis, i, 5.

"Fár er vamma vanur". *Hugsvinnsmál*, 21 - "Fár er vamma vani".

Mírmanns saga (1949, 4). - "Fár er vamma var". *Mágus saga* (1949, 242).

- "Fár er svo með baugi borinn, að eigi sé nokkurs áfátt". *Saulus saga og Nikanors* (1963, 6). The wording in *Hugsvinnsmál* reminds us of *Hávamál* 22 : "Hitt-ki hann veit... að hann er-a vamma vanur".

A similar notion is expressed in *Ecclesiastes*, vii, 20 : NON EST HOMO JUSTUS IN TERRA,

QUI FACIAT BONUM ET NON PECCAT.

"Enginn jarðlegur maður lifir syndalaust". *Stjórn*, 567.

"Enginn maður er svo réttlátur á jörðu, að eigi misgeri". *Leifar*, 74.

"Enginn lifir án ámælis og saka". *Tristrams saga* (1949, 15).

As one would expect, the *Riddarasögur* contain several allusions to *Hugsvinnsmál* and the *Disticha Catonis*. In this connexion one may mention the phrase "Stemmir reiðin svo rúm vizkunnar", *Saulus saga og Nikanors* (1963, 14), which echoes *Dist. Ca. 60 : IMPEDIT IRA ANIMUM*, where *Hugsvinnsmál* 60 offers a free rendering : "... reiðr maður fyllist rangs hugar". On the other hand, the author of *Möttull*

saga (1949, 281) must have had *Hugsvinnsmál* rather than the Latin text in mind when he wrote : "Nú ræði enginn annað til þeirra en gott, því at betur sómir að leyna en upp að segja, þó að hann viti sannar sakar". Compare *Hugsvinnsmál* 28 : "Öll tíðendi, þau er upp koma, ræddu eigi fyrstur með firum, því að betra er að þegja en það að segja, sem lýðum reynist að lygi".

6. NON EST QUERENDUM, QUOD NON EST INVENIENDUM

W. 17702.

"Skal og eigi lengi þess biðja, er eigi má veitast". *Þjalar-Jóns saga* (1939, 3). - The longer version of *Gísla saga* (ed. Loth, 1960, p. 23) puts it differently : "Skal ekki lengi þrá til þess, er þó skal ekki tjá". - Other variants include : "Stunda aldrei á það, að þú megir því ná, er þú mátt aldregi fá". *Barlaams og Jósaphats saga* (1851, 39). "Þú skalt ekki þrá eftir því, sem þú kannt ekki að fá". *Íslendzk æventýri I* (1882, 198). This final example is from one of two Icelandic versions of a tale in the *Disciplina clericalis* of Petrus Alfonsi, where the Latin text has simply the advice : NE DOLEAS DE AMISSIS, which is faithfully rendered in the other version : "...að þú syrgir eigi þá hluti, sem þú hefir látið". (See my article "Minnisgreinar um Gísla sögu Súrssonar", *Festskrift til Ludvig Holm-Olsen* (Oslo, 1984), pp. 272.282).

7. QUAM BREVIS EST RISUS ! QUAM LONGA EST LACRIMA MUNDI

W. 23268.

"Eftir stutta gleði mun koma löng hryggð". *Adonias saga* (1963, 88). "Margur hefir þess raun, ef hann leitar sér skammrar skemmtunar, að þar á eftir kemur löng áhyggja". *Hungurvaka* (1938, 73). Cp. also "Margur fær þra fyrir litla stundarfýst". *Mágus saga* (1949, 176).

8. STULTUS NON CREDIT NISI QUOD VISUS SIBI DEDIT

W. 30480.

"Er það og margra manna náttúra heimskra, að þeir trúá engu utan þeir sjá eður heyra, einkanlega ef þeim þykir fjarlæggt sinni náttúru". *Sigurðar saga þögla* (1963, 95). "Svo þykir og heimskum manni undarlegt, er frá því er sagt, er hann hefir eigi heyrt... En það er heimsklegt að kalla það lygi, er hann hefir eigi séð eður heyrt, en hann veit þó ekki annað sannara um þann hlut".

Þiðreks saga af Bern (1954, 7).

"Mun ég eigi gera þetta, segir meistarinn, fyrir einna samt þeirra áhyggju ófróðra manna, er allt ætla logið, er þeir sjá eigi sínum augum innsigli fyrir eður öðrum jarteignum bundið".

Ektors saga (1962, 122).

"Það er háttur hinna minni manna, sem sögurnar heyra, að þeir segja allt logið, en það er af því, að þeir hafa ekki séð það sjálfir".

Blómsturvalla saga, 77.

9. TUTI SUNT OMNES UNUS UBI DEFENDITUR

Publilius Syrum, *Sententiae* (1934, no. 696).

Two variants of this *sententia* are recorded in the *Riddarasögur*: "Mér lízk alls geymt þess sem við liggur, ef yðar er". *Saulus saga og Nikanors* (1963, 36). "Honum þótti alls geymt, ef hans lífi er forðað". (*Adonias saga*, 131). For other examples, see *Studia Islandica* 39 (1981), including "...þá er alls gætt, ef yðar er". *Hákonar saga herðibreiðs*, ch. 9). "... þá er alls gætt, ef yðar er". *Sögur Danakonunga* (1919-25, 133). "...oss þykkir alls gætt, ef yðar er". *Stjórn* 533 (II Samuel, xviii, 3). "... oss þykkir alls gætt, er þín er". *Stjórn* 544 (II Samuel, xxi, 17). It should be noted that there is no basis in the Vulgate for the use of the proverb in *Stjórn*. "Er þá alls gætt, ef þín er". *Hrafnkels saga*.

10. UTILE CONSILIUM DOMINUS NE DESPICE SERVI

Disticha Catonis, iii, 10.

"Gott ráð nema

skal gumna hverr

þótt kenni þý eða þræll. *Hugsvinnsmál*, 95.

"Nem æ gott, hver sem kenna vill", *Parcevals saga* (1954, 200). A similar notion is conveyed by the precepts "Hafa skal heil rað, hvaðan sem (að) koma". *Bandamanna saga M* (1936, 355); *Arons saga Hjörleifssonar* (1946, 260); and "Hafa skal góð rað, þótt úr refsbelg komi". *Gull-þóris saga* (1969, 313).

11. VESPERE LAUDARI DEBET AMENA DIES

W. 33224.

"Að kveldi er dagur lofandi". *Möttuls saga* (1949, 271)."Að kveldi skal dagleyfa". *Hávamál*, 80.12. VIR BENE VESTITUS PRO VESTIBUS ESSE PERITUS CREDITUR A
A MILLE, QUAMVIS IDIOTA SIT ILLA.

W. 33505.

This *sententia* is quoted by the erudite author of *Adonias saga* (p. 70) together with a close rendering: "Velklæddur maður, þá hyggja það margir, að hann sé vitringur, þó að hann sé skiptingur".

